

Еньо Стоянов, ас.

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

НОВОСТ И НАВИК В ЕСТЕТИЧЕСКАТА КОНЦЕПЦИЯ НА ЕДМЪНД БЪРК

Резюме. Статията развива наблюдението на Огнян Ковачев, че във влиятелното *Философско изследване на произхода на нашите идеи за възвишеното и красивото* на Едмънд Бърк „[х]арактерният за модерността похват на остранностяване се оказва активен принцип“. Въпреки че Бърк първоначално отхвърля *новото* като ефективен ресурс за естетически въздействия поради унищожителната спрямо него сила на *навика*, той разпределя неговите ефекти върху различни аспекти на красивото и възвишеното и така всъщност го универсализира.
Ключови думи: Едмънд Бърк, възвишено, красиво, ново, навик

В своето „Философско изследване на произхода на нашите идеи за възвишеното и красивото“¹ Едмънд Бърк развива собствената си концептуална траектория най-вече по оста на наследството на идеите на Джоузеф Адисън, изложени в прочутото му периодично издание „Спектейтър“ в поредица от броеве от 1712 г.², макар и да надгражда, допълва и измества ключови техни аспекти. В разсъжденията си Адисън формулира три основни свойства на обектите, отговарящи за удоволствията на въображението – *величественото* [great], *необикновеното* [uncommon] и *красивото* [beautiful]³. Първата категория у Бърк ще се превъплъти в тази на възвишеното [sublime] в по-ясна съгласуваност с традицията на Лонгин, място в неговото „Изследване“, разбира се, успява да намери и красивото, запазва се и общият акцент върху удоволствията на въображението, но какво се случва с необичайното? На пръв поглед още в началната глава на „Изследването“, „Новото“⁴, то е напълно разжалвано от значимостта, с която го натоварва Адисън. За последния „[в]сяко нещо,

¹ БЪРК, Е. *Философско изследване на произхода на нашите идеи за възвишеното и красивото*. Прев. В. Доткова, Е. Стоянов. София: Кралица Маб, 2001.

² ADDISON, J. and STEEL, R. *The Spectator*, vol. 2&3, nos. 409–421, ed. Henry Morley, London: George Routledge&Sons, 1891: <https://www.gutenberg.org/files/12030/12030-h/12030-h/SV2/Spectator2.html#section409>.

³ Пак там: <https://www.gutenberg.org/files/12030/12030-h/12030-h/SV2/Spectator2.html#section411>.

⁴ БЪРК, Е. Цит. съч., с. 87–88.

което е ново или необикновено, поражда удоволствие във въображението, защото изпълва душата с приятна изненада, удовлетворява нейното любопитство и ѝ придава идея, която до този момент не е притежавала. Наистина, ние толкова често взаимодействаме с определен набор от обекти и се умаряме от толкова много повтарящи се появи на едни и същи неща, че каквато и да е новост и необичайност допринася малко за разнообразяването на човешкия живот и развлича нашите умове за известно време със странността на своя изглед: тя служи за своеобразно освежаване и отнема от онази ситост, за която често се оплакваме...⁵. Според Бърк, напротив, новото и необичайното сами стават жертва на онова, което са призвани да „освежават“ – повторението. Положено във времето, новото при Бърк се превръща в оскъден и бързо изчерпаем ресурс за въздействие върху чувствата: „Но понеже нещата, които привличат вниманието ни единствено със своята новост, не могат да ни задържат дълго време, любопитството е най-повърхностната от всички склонности, апетитът му е остър, но лесно се насища... Едни и същи неща започват често да се повтарят и с всяко повторение ефектът им е все по-малко приятен“⁶. Бърк видимо преобръща констелацията от отношения, в които Адисън е положил новото. Но, както ще се опита да покаже настоящата статия, това не означава ни най-малко, че ефектите на необикновеното са загърбени в естетиката на Бърк. Както проникателно посочва Огнян Ковачев в своя предговор към българското издание на „Изследването“, „[к]расивото... и възвишеното въздействат най-силно със своята новост и необичайност. Характерният за модерността похват на остранностяване се оказва активен принцип в „Изследването“, осигуряващ дълбинната свързаност на двете антиномични категории“⁷. Бихме могли да кажем, че Бърк не толкова елиминира новото от своите естетически разсъждения, а по-скоро разпределя неговите ефекти върху различни аспекти на красивото и възвишеното, с цел да компенсира лесното му пресушаване като източник на въздействие. Както сам той подчертава, „[н]овото в някаква степен трябва да е съставна част на всеки инструмент, който въздейства на ума...“⁸.

Както вече видяхме, оскъдицата на новото за Бърк се дължи на подливния ефект на повторението, а то от своя страна конституира *навик*:

Наистина, употребата и навикът сами по себе си до такава степен не са причини за удоволствие, че постоянната употреба прави всяко нещо

⁵ ADDISON, J. and STEEL, R. *The Spectator*: <https://www.gutenberg.org/files/12030/12030-h/12030-h/SV2/Spectator2.html#section411>.

⁶ БЪРК, Е. Цит. съч., с. 87.

⁷ КОВАЧЕВ, О. *Едмънд Бърк – възвишеното срещу красивото*. – Предг. към: БЪРК, Е. Цит. съч., с. 36.

⁸ БЪРК, Е. Цит. съч., с. 88.

от какъвто и да било вид напълно невъздействащо. Защото, така както навикът в крайна сметка отнема болезненият ефект на много неща, по същия начин той намалява удоволствения ефект на други, довеждайки и двете до някаква посредственост и безразличие. Много точно наричат навика втора природа, а нашето естествено и обичайно състояние е абсолютното безразличие, в което ние сме еднакво подготвени за страданието и удоволствието.⁹

Доколкото удоволствието (Бърк го определя като „необусловено“¹⁰, в смисъл на непроизводно от трансформации на страдание) е афектът на красивото, а страданието е условие за наслада (Бърк я схваща като „негативно“ удоволствие¹¹, продукт на намаляване на болка), афектът на възвишеното, навикът се оказва общ контрастен фон за двете категории. Всъщност за да съумее да интегрира ефектите на новото във функционирането на красивото и възвишеното, на Бърк често ще се налага да извлича концептуални ресурси от конститутивните елементи на тази тяхна обща противоположност, т. е. ще прибегва тъкмо до аспекти на навика като условия за извличане на ефекти на новост. Първата и най-проста стъпка в този процес можем да видим най-вече във връзка с коментара на британския мислител върху *красивото*. Критикувайки класицистичните представи за красотата като произтичаща от пропорция, Бърк неочаквано я сближава с уродливостта: „...*уродливостта* противостои не на красотата, а на *завършената, общоприета форма*... Всъщност красотата до такава степен не принадлежи към привичното, че на практика онова, което ни въздейства по такъв начин, е нещо изключително рядко и необикновено. Красивото ни смайва със своята новост толкова силно, колкото и самата уродливост.¹²“ Общоприетите норми, установени по навик и обичай, служат тук като условие за разпознаваемост на красивото и уродливото в техните отклонения. Но Бърк ще добави и допълнителни модификации и адаптации на повторението при красивото отвъд обезразличаването в навика.

На първо място това е изстъргването на непрекъснатостта от статиката на навика и пренасочването ѝ към изменения. За Бърк основен източник на удоволствието от красивото е „постепенното изменение“¹³, което във второто издание на *Изследването* той свързва с прочутата „линия на красотата“ на английския художник Уилям Хогарт¹⁴.

⁹ Пак там, с. 158.

¹⁰ Пак там, с. 90.

¹¹ Пак там, с. 91.

¹² Пак там, с. 157, к. а.

¹³ Пак там, с. 170–171.

¹⁴ За Хогарт красотата в живописата опира до използването на „виеща се крива“ в изображението, прицелена към внушение за оживеност и подвижност. Вж.: КОВАЧЕВ, О. *Едмънд Бърк...*, с. 36–37.

Трябва обаче да се подчертае, че Бърк едва ли е познавал концепцията на Хогарт, когато е въвеждал идеята за постепенно изменение в първото издание на своето съчинение и по-вероятно е разчитал на Адисън, при когото се среща нещо сходно, но показателно не във връзка с *красивото*, а с *необикновеното*: „няма нищо, което по-силно да оживи изгледа, от реки, вълноломи и водопади, при които гледката постоянно се изменя и забавлява погледа във всеки момент с нещо ново“¹⁵. Бърк, също като Адисън, съотнася постепенното изменение със зрението, но не е ясно дали това е така по условие или е просто продукт на примерите, които е подбрал. В „Изследването“ тази причина за красота е представена като постоянна вариация във формата на обекта, без резки прекъсвания. Можем да опишем това твърдение на Бърк като приписване на красота на форми, които въплъщават *повторение на изменение* (и само на изменение), при което всяко отклонение превръща предходното в своя „тема“, която се заема да варира. Тъкмо това позволява тези изменения да се композират в континуитет. Оттук и основанието на Бърк да заяви, че постепенното изменение остава незабележимо или поне трудно доловимо.

Бърк предлага и една „усилена“ версия на това съчленяване на непрекъснатост и промяна. Става дума за отварянето на завършеността на обекта, която отново сякаш хвърля паралел между красиво и уродливо. Бърк възразява на представата за красота под знака на идеята за съвършенство. Нещо повече, тъкмо на представата за обекта като несъвършен и актуално незавършен той ще припише способност на красивите обекти да пораждат илюзия за безкрайност. В главата „Безкрайността при приятните обекти“ той заявява: „Пролетта е най-приятният от сезоните; а малките на повечето животни, макар и далече да не са напълно оформени, предизвикват по-благосклонно чувство от порасналите, защото подхранват въображението с обещание за нещо повече...“¹⁶ Докато навика черпи своята непрекъснатост назад, от вече натрупано еднообразие на фиксирана форми за обектите във възприятието, незавършеността за Бърк явно налага на въображението изискване то да я довърши. Надхвърляйки собствените си граници, незавършеният красив обект проектира възможности за завършване (т.е. за изменение на актуалната си сетивна форма), които не са непосредствено предначертани и тъкмо това придава на незавършеността внушение за безкрайност.

Ситуацията с ефектите на новост и необикновеност на терена на *възвишеното* стои по-сложно, доколкото неговото въздействие е в дори по-плътна сглобка с определени аспекти на навика.¹⁷ Контрастът, който

¹⁵ ADDISON, J. and STEEL, R. *The Spectator*: <https://www.gutenberg.org/files/12030/12030-h/12030-h/SV2/Spectator2.html#section411>.

¹⁶ БЪРК, Е. Цит. съч., с. 133.

¹⁷ Трябва да се отбележи, че самият Бърк никъде не очертава експлицитен контраст между навик и възвишеност, както прави това

Бърк чертае между красиво и възвишено, често поставя менливостта на страната на първото, а еднообразието в условията на второто.¹⁸ На първо място, условието за еднообразие отваря пред възвишеното ресурса на неговото внезапно, рязко прекъсване.¹⁹ Редом с това обаче тъкмо на територията на едно последователно еднообразие „Изследването“ ще разположи най-съществения ефект на Адисъновото *необикновено* – изненадата.

Коментирайки механиката на изкуствената безкрайност при възвишеното, Бърк извършва наистина забележителен обрат, доколкото се оказва, че за него изненадата може да се превърне във възвишена именно в условия на повторение. Това важи най-вече в ситуации на *очакване на нещо очаквано*:

Когато ухото получи някакъв прост звук... [а]ко той е силен, слуховият орган изпитва значителен натиск. Ако ударът се повтори много скоро, повторението създава очакване за нов удар. И трябва да се отбележи, че самото очакване предизвиква налягане [...] Но въпреки че след няколко удара ние очакваме още, тъй като не можем да сме сигурни в точното време на тяхното пристигане, когато пристигнат, те пораждат един вид изненада, която още повече увеличава това налягане [...] Така налягането на този орган, усиляно при всеки пристъп от обединените сили на самия удар, на очакването и изненадата, достига до такава степен, че органът да възприема възвишеното...²⁰

Това настояване е наистина радикално, тъй като всъщност тук самата механика в основата на навика, без изменение, е предоставена изцяло под властта на необикновеното. Срутването на всякаква възможност обичайно и необичайно да бъдат обособени едно от друго подрива фундаментално обявената в началото на „Изследването“ немощ и нищета на новото. Вместо това, то се настанява във времето разгръщане на дори най-рутинните преживявания.

Направените дотук наблюдения могат да намерят резонанс и отвъд привидно обособената сфера на бъркеанската естетика. Приспосо-

във връзка с красивото и уродливото. Въпреки това е редно да допуснем релевантност на новото и за възвишеното, при положение, че по начало Бърк го полага в ролята на примес за всички въздействия върху субекта.

¹⁸ Тези разлика в характеристиките на опита с красивото и с възвишеното почива върху стремежа на Бърк да обоснове механистични причини за техните контрастни въздействия. Според него, удоволствието от красивото се свързва с отпускане на нервите при упражняването на сетивата, процес, задвижван при разнообразяване на възприеманото. Възвишеното, напротив, процедира въз основа на напрежение на сетивата, което произтича от трайното възприятие на устойчиви форми, които не допускат изменения и свързаните с тях отпускания. Вж.: БЪРК, Е. Цит. съч., с. 185–206.

¹⁹ Пак там, с. 140–141.

²⁰ Пак там, с. 194–195.

бяването на изменението към оперативното в навика повторение на терена на естетическите категории на красивото и възвишеното хвърля неочаквана светлина и върху късните политически възгледи на Бърк, превърнали се в емблематични за консервативните представи за обществото. В своите „Размисли за революцията във Франция“ и в политически речи по различни поводи британският мислител ще се завърне към понятието за *навик*²¹ и ще му вмени ролята на единствен гарант за стабилност на социалните роли и идентичности, и оттук – на цялата обществената тъкан. Несъвместимостта на навика и обичая с всякаква представа за социална трансформация и новост, активно утвърждавана от съвременни консервативни социални мислители²², пропуска пробива в тази антиномичност, осъществен от ранните естетически размисли на Бърк. Спокойно бихме могли да видим в модификациите на повторението в услуга на ефектите на необичайност и новост, които проследихме, възможни стратегии за социална промяна тъкмо в условия на натурализираща се традиция.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

БЪРК, Е. *Философско изследване на произхода на нашите идеи за възвишеното и красивото*. Прев. В. Доткова, Е. Стоянов. София: Кралица Маб, 2001.

КОВАЧЕВ, О. Едмънд Бърк – възвишеното срещу красивото. – В: БЪРК, Е. *Философско изследване на произхода на нашите идеи за възвишеното и красивото*. Прев. В. Доткова, Е. Стоянов. София: Кралица Маб, 2001, с. 5–59.

REFERNCES

ADDISON, J. and STEEL, R. *The Spectator*. Vol. 2&3, nos. 409–421, ed. Henry Morley, London: George Routledge&Sons, 1891: <https://www.gutenberg.org/files/12030/12030-h/12030-h/SV2/Spectator2.html#section409> [seen 20.08.2022].

BURKE, E. & V. DOTKOVA, E. STOYANOV (trans.). *Filosofsko izsledvane na proizhoda na nashite idei za vazvishenoto i krasivoto* [A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful]. Sofia: Kralitsa Mab [publ.], 2001.

HART, J. *Habit and Being in Burke*, 2011: <https://kirkcenter.org/best/habit-and-being-in-burke> [seen 20.08.2022].

KOVACHEV, O. Edmund Burke – vazvishenoto sreshtu krasivoto [Edmund Burke – The Sublime vs. the Beautiful]. In: BURKE, E. & V. DOTKOVA, E. STOYANOV (trans.). *Filosofsko izsledvane na proizhoda na nashite idei za vazvishenoto i krasivoto* [A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful]. Sofia: Kralitsa Mab, [publ.] 2001, pp. 5–59.

²¹ Вж.: HART, J. *Habit and Being in Burke*, 2011, <https://kirkcenter.org/best/habit-and-being-in-burke>.

²² Пак там. „Навикът определено не е подходящ инструмент за адресиране на новото“.

NOVELTY AND HABIT IN EDMUND BURKE'S AESTHETICS

Abstract. The article develops Ognyan Kovachev's observation that in Edmund Burke's influential *Philosophical Inquiry of the Origins of our Ideas of the Sublime and Beautiful*, "[t]he characteristic for modernity device of estrangement turns out to be an active principle." Although Burke rejects at the outset *novelty* as an effective resource for aesthetic effects because of the destructive impact of the force of *habit* on *novelty*, he distributes its effects over various aspects of the beautiful and the sublime, and thus renders it ubiquitous.
Keywords: Edmund Burke, sublime, beautiful, novelty, habit

Enyo Stoyanov, Assist. Prof.

Department for Literary Theory – Faculty of Slavic Studies,
Sofia University St. Kliment Ohridski,
15, Tzar Osvoboditel Blvd, Sofia 1504, Bulgaria,
E-mail: enyo.stoyanov@gmail.com